

ANGAŽOVANOSŤ – OSUD FILOZOFA?

JEAN-TOUSSAINT DESANTI: Un destin philosophique ou pièges de la croyance (Osud filozofa alebo pasce viery). Paríž, Grasset 1982 (edícia „Livres de Poche“, eseje, 4022), 350 s.

Táto knižka sa zrodila z písomného dialógu medzi kresťansky orientovaným spisovateľom M. Clavelom a „materialistom“ Desanti, autorom *Matematických ideáľt*. Otázky kladie Clavel: Čím bol Desanti? Kde bol? Čo robil? Konkrétnejšie: Bol matematikom? Logikom? Jazykovedcom? Spinozovcom? Marxistom? Kde sa situuje v tejto palete? V čo verí? Je vôbec filozofom?

Desanti nielen odpovie na Clavelove listy, ale v dialógu bude pokračovať v rozsahu knihy, ktorú dokončí v r. 1981, ale ktorú už Maurice Clavel nebude môcť prečítať – zomrel dva roky predtým.

V siedmich kapitolách sa autor sebakriticky zamýšľa nad svojím filozofickým osudom, v ktorom sa prepletajú presvedčenia, angažovanosť a filozofia. Svedčia o tom už ich názvy: I. *Veriť a nútiť veriť*; II. *Miesto aktu viery*; III. *Scéna Druhého*; IV. *Scéna zrodu filozofa*; V. *Od etickej zaujatosti k „politologickej angažovanosti“*; VI. *Stav filozofa*; VII. *Uväznené myslenie*.

K viere dochádza vždy prostredníctvom Druhého, ktorým môže byť ja, ty, my v dialógu. „Verím iba v to, o čom sa domnievam, že môžem nahovoriť“ (s. 35, 36, 41). Nahovoriť však nestačí na to, aby niekto veril, treba, aby výpoveď bola spoluvýpoveďou, a účinok viery sa rodí zo sprostredkovania hovoriaceho Druhého. Autor tomu hovorí „krédogénna situácia“. Spýtajme sa s autorom: Aká bola teda štruktúra scény Druhého, t. j. ľudského sveta napríklad pre člena FKS?

Väčšina francúzskych komunistov odsúdila moskovské monstreprocesy, ako aj Nemecko-sovietsky pakt, ale keď vstúpila do hnutia odporu a angažovala sa, začala súhlasiť, „veriť“ a viditeľné sa stalo neviditeľným.

Možnosti „krédogénnej“ výpovede sú spojené s tromi vrstvami Druhého: ako „pro-roka“, textu, ako toho, kto je predomnou, a druhého anonymnej reči. Tomu zodpovedajú tri časové mody: zakorenený čas spomienok, otvorený čas projektov a čas každodenných banalít.

Problémom je „subjekt“ týchto výpovedí, nejaká skupina (sekta, cirkev, strana). Lebo „skupina je vždy neprítomná, keď niekto hovorí v jej mene“. Hovorí v mene niekoho môže znamenať: 1. delegovanú reč; 2. spontánne hovorenie v mene skupiny; 3. „hlas volajúceho na púšti“.

Hovoriť v „mene niekoho“ znamená hovoriť na mieste toho, kto nemôže hovoriť osobne, a to prostredníctvom hry symbolických vzťahov (napr. vo výroku „Celá strana je za mnou“), keďže tieto symbolické vzťahy sú vždy vzťahmi s druhým osobne, vytvárajú symbolicko-telesné pole. Za touto terminológiou cítim inšpiráciu Husserlom, a najmä Merleau-Pontym („vždy hovoriace telo“), ale potom si autor vytvára vlastný pojmový aparát pri skúmaní takých zdanlivo banálnych javov, ako sú náboženské, politické presvedčenia a angažovanosť. „Symbolickú funkciu“ zobrazuje šipkami, ktoré symbolizujú neprítomné (napr. „de Gaulle“ za okupácie). A zakrivené šipky mu budú slúžiť na označenie odkazov plniacich raz funkciu zdroja, inokedy cieľa (napr. zástava, pohľad suseda a pod.). Symbolicko-telesné pole sa tak javí ako niečo mobilné a viacvrstvé a len tí, čo ho obývajú, sú schopní dešifrovať ho. Nie je to priestor v plnom zmysle slova, skôr pripomína knihu, ktorá na rozdiel od skutočnej knihy, ktorá nás môže uchvátiť, „zajíma“, robí z nás zajatcov. Cez takéto „zajatie“ sa ustavuje život skupiny v „stave splývania“ (Sartre) a rovnako aj prostredníctvom „cirkevného“ či „prorockého“ slova. Pritom „obyvateľmi“ poľa nie sú hovoriaci alebo počúvajúci, ale symbolické odkazové zrefazenia. To „zajímajúce“ v tomto poli je vnútorná štruktúra obsahujúca „záchytné nádrže“, „magnety“ symbolických šípok.

Pre marxistu rokov päťdesiatych (za akého sa autor už nepokladá) by takou „štruktúrou“ bola „sociálna štruktúra“, „ekonomická formácia“. Desanti tu však odmieta aplikovanie historického materializmu, pokladajúc za dôležitejšie vysvetliť objektívne postavenie sociálneho tkaniva a umiestniť ho do symbolicko-telesného poľa.

Toto pole nie je ani bez nestabilnosti, ani bez trhlín. Trhliny sú účinky nejakého nedostatku (hlad, prenasledovanie atď.), ktorý priťahuje symbolické šipky. Je otvorené a zatvorené zároveň. Je otvorené ako stratifikované, pričom konečný cieľ uniká. Je zatvorené zakrivenými šipkami.

Ak autor neuveril moskovským procesom v dobe, keď sa konali, uveril im počas okupácie pod vplyvom výrokov typu „Strana je stranou robotníckej triedy“, „Sovietsky zväz je vlasťou socializmu“. Tieto treba zásadne odlišovať od výrokov typu „Sneh je studený“, t. j. od výrokov, ktoré sa neprihovárajú nikomu. Tak sa postupne formuje požiadavka odklonu, odvrátenia (sa), ktorá privádza k symbolicko-telesnému so všetkými uvedenými komplikáciami: zakrivené šipky, magnety, záchytné nádrže.

K predchádzajúcim dvom druhom šípok treba pripojiť ešte jeden druh, tzv. „šipky posilnenia“, ktoré cieľ fixujú označením záchytných nádrží, nahrádzajúc tak neprítomnú totalitu. V hre týchto šípok sa ocitá každý agitátor, či už agituje na vlastnú päsť, alebo ako člen nejakej strany. Agitátor idúci na vopred určené miesta nedostatku, očakáva reciprocitu, reakciu, ktorá umožní budúce „spolubytie“. Iným príkladom posilnenia je Chruščovova správa.

Všetko toto sa teda odohráva v symbolicko-telesnom poli, kde niet („totalizujúceho“) subjektu, keďže Desanti (tak ako pred ním Pascal) neuznáva poznávajúci transcendentálny subjekt, ale subjektom je mu neosobná podkladová vrstva („subjektum“, „hypokeimenon“), t. j. telo, telesné. Tomuto subjektu autor hovorí aj „pevné zdanie“ (s. 108, 195), ktorým je spredmetnené „my“, keď Strana hovorí v mene „robotníckej triedy“.

a o ktorú sa zároveň opiera. Sme tak svedkami kruhovosti: „my“ je raz predmetom, raz podmetom ako vedúca zložka, ktorá, aj keď vyslovila neuveriteľné, musela mu veriť.

Čo teda znamenalo byť stalinovcom? Znamenalo to dostať sa pod vplyv nejakej štruktúry na danú skupinu, štruktúry, pod ktorou spoznávame oné „záchytné nádrže“. Keď sa necháme získať nejakou predstavou a následne, keď si necháme vziať telo i dušu, potom sa z predstavy stáva skutočnosť. Slovom autora: „Akceptovanie sa a zdôvodnenie seba samého ako nositeľa šipky posilnenia: také bolo (a ešte je) pozadie toho, čo som nazval stalinizmom. To, čo vždy nesie so sebou ľahostajnosť voči osobitosti živých tvorov“ (s. 116). V tomto zmysle by sa stalinovcom mohol stať aj „arcibiskup“ a nemusel by pritom byť komunistom. Minimálnou podmienkou stalinizmu je toto: skonštituovanie anonymného bývania, v ktorom sa ustanovuje kruhovosť, konštituuje zmysel a do ktorého sa utieka potlačené telesné (s. 118). Fenomén „historického“ stalinizmu však bude závisieť od schopnosti symbolicky zajatých „subjektov“ veriť a byť pridelený k nejakej forme „spolubytia“, robotníckej strane atď. „Pevné zdanie“ potlačujúce telesné je spôsob bytia vlastný tomuto „spolubytiu“.

Symbolicko-telesné pole netreba zamieňať s heideggerovským **Dasein** (s. 121), keďže nie je miestom žiadneho pôvodného ustavovania a jediného, čo vyžaduje pre svoje sprostredkovanie, je „pevné zdanie“, ktoré je scénou Druhého a miestom aktu viery zároveň.

Aký štatút môže mať za týchto okolností filozofia v nejakej strane a v danom prípade v FKS? Než sa stal marxistom, autor už bol „koadjutorom“ (synergos) Spinozu, definujúc „synergeiu“ ako „prácu s a podľa ...“. K marxizmu sa však nedostal „kráľovskou cestou“ čítania *Kapitálu*, ale cez etický postoj a politické angažovanie, ktorým roky 1935-1945 ponúkali dosť príležitostí (fašizmus, španielska občianska vojna, deportácie Židov, nešťastia odsúdených). Lebo do „etického sveta“ sa nedostane ten, kto sa podrobuje pravidlám, mäkkým zákonom, „filištínc“, ale ten, kto dokáže sám použiť násilie, a to voči každodennosti, každodenným povinnostiam vtedy, keď prestáva platiť samotný zákon.

Aj túto „etickú zaujatosť“ autor vysvetľuje spolu s politickou angažovanosťou na pozadí symbolicko-telesného poľa. Na strane druhej dochádza k odvráteniu od filozofickej požiadavky, aj tej, ktorá je postavená na materialistickom presvedčení. Lebo filozofia ako „synergeia“ („práca s ... a podľa ...“) sa tu dostáva do konkurenčného vzťahu s inou formou synergeie: „bolo treba konať s ... a podľa“. Zároveň si autor kladie otázku, do akej miery súhra oboch týchto štruktúr môže ovplyvniť „jednotu **aktu viery, myslenia, konania a domnelého vedenia**“ (s. 210).

„Signál“, znamenie, ktoré nás robí „solidárnymi“, vylučuje ústup, stiahnutie sa. „Nájsť útočisko v nejakej diferencii, aj keby to bola tá, ktorá nám udeľuje filozofický stav, bolo úplne nemožné. Taký bol **absolútny účinok Zla**“ (s. 210).

Synergeia tu nie je spoluprácou filozofov, ako ju hlásal Husserl. To, o čo ide Desantimu, je prvý a vlastný zmysel a jednota „signálu a odpovede“, jednota, z ktorej sa tentoraz nevyhnutne rodí filozof, ktorý si bude môcť povedať „ja“. Filozofia sa rodí

z rozdielu medzi (filozofickými) postojmi, ako aj z rozdielu medzi nechápaním, podivnosťou a identifikáciou nejakého textu. „Od podivnosti k identifikácii: práve medzi týmito dvoma limitmi (...) sa otvára cesta 'filozofujúcej synergie'“ (s. 221).

Napísaný text je vždy ten druhý, čo neznamená len to, že je dielom druhého, ale aj to, že je „adresovaný niekomu ...“. Takýto text tiež obsahuje viac než to, čo z neho pochopíme pri opätovnom čítaní. Aj výraz „toto je môj text“ je problematický, záhadný.

Text funguje ako „signál“ **par excellence** (s týmto termínom sa stretneme aj v iných Desantiho publikáciách). Druhý je prítomný v podobe textu, pričom sme svedkami disymetrie medzi čitateľom a **alter egom**, ktoré zanechalo v texte „prázdnu značku“. Úlohou čitateľa je toto prázdno vyplniť mobilizáciou svojej imaginácie. Prechod od „ja“ ako autora textu k „ty“ sa v procese jeho chápania uskutočňuje cez tretiu osobu („on“), ktorou môže byť tak spisovateľ, ako aj čitateľ. Osvojením si, identifikáciou druhého (textu) sa vytvára podmienka na to, aby sa človek stal filozofom.

Pole filozofa nie je symbolicko-telesným poľom, ale je ním svet znamení a zmyslu. Synergie je reakciou na prijaté znamenie. Spomínaná disymetrická reciprocita spočíva v tom, že čitateľ, ktorý znamenie spoznal, ktorý ho vyvolal, potom sám vyvolá reč, prehovorí. Tu je zárodok **synergie** (s. 249). Tento stav filozofa a stávanie sa filozofom Desanti ilustruje na dvoch textoch, ktoré ho zaujali v mladosti, na Spinozovej *Etike* a Husserlových *Karteziánskych mediáciách*.

Zrodenú a rozvinutú filozofickú požiadavku môže zamaskovať symbolicko-telesné pole, zdroj politickej angažovanosti bez toho, že by ju umlčalo. Lebo obe štruktúry či roviny nie sú úplne separované: „Naše slová nie sú dezinkarnované a naše telá nie sú nikdy nemé“ (s. 262). „Jazykové“ techniky psychoanalytikov a pragmatika to len potvrdzujú.

V rámci pragmatiky zvláštnu kategóriu predstavujú tzv. „ilokučné akty“, v ktorých hovorenie je už konaním: tvrdiť, želať si, blahoželať, ďakovať a pod. Tieto jazykové techniky sú hlavnou príčinou toho, že dochádza k odvracaniu sa, odvedeniu od filozofickej požiadavky. Desanti to ukazuje na rozbere výrokov a „porekadiel“ typu „Pravda je revolučná“. Vyznačujú sa tým, že sú zle utvorené, neurčité a neoveriteľné, čo ich priam predurčuje na ideologické využitie.

Človek-agitátor v ilegalite žije dvojakým životom, v ktorom sa hodnoty menia a ktorý sa sčasti odohráva v irealite. Napriek tomu, a to v súlade s princípom synergie, je takýto život možný. V ilegalite, ktorá náleží do symbolicko-telesného poľa, je dôležitá vzájomná dôvera, ktorá vrcholí „kreditom“, vierou v Stranu, aj keď bez možnosti overenia. Dochádza tu k premene pôvodnej situácie, ktorá subjekt priviedla k etickému životu. Hlas Strany, adresovaný nám, vytváral „pevné zdanie“, aj s jeho požiadavkami, ktoré spôsobili odvrátenie sa od filozofickej požiadavky, a to skôr v podobe otrasenia vlastného reflexívneho poľa než v podobe odročenia. Stranícka príslušnosť mala za následok zmenu modu v prístupe k mysliteľnému. Domnele mysliaci subjekt pohybujúci sa kdesi medzi vecami a slovami, avšak podľa slov, musel uvoľniť miesto sprostredkovaniu „nereálneho-reálna“, kvázisveta, v strede ktorého bola Strana.

Dvojaký život pokračoval aj vtedy, keď Strana vystúpila z ilegality a straníckosť sa zviditeľnila. Pokračovalo aj odvrátenie od filozofickej požiadavky, odvrátenie, na rozbor ktorého Desanti používa predchádzajúci pojmový aparát ("záchytné nádrže", „posilňujúce šipky“ ...) paralelne s rozborom fenoménu straníckej príslušnosti. A akty ako „hovorenie v mene niekoho“, „konanie s a podľa“, „bytie v a s“ sa tak autorovi znova objavajú ako momenty politickej synergie. A odvrátenie samo nie je v konečnom dôsledku nič iné než návrat reflexívnej požiadavky, teoretického zdôvodnenia pre subjekt zaklinený, „uväznený“ v príslušnosti. Tak sa človek podľa autorovej vlastnej skúsenosti stával „marxistom“. Jeho matematický „habitus“ mu však nikdy nedovolil veriť Marxovi a jeho textom úplne.

Tento Desantiho pokus o formalizáciu a systematické skúmanie takých javov ako viera, presvedčenie, politická angažovanosť, násilie, v ktorých autor vystupoval ako mysliaci, konajúci a trpiaci, sa prirovnáva napr. k takým svediam ako *Rozprava o metóde* alebo Sartrove *Slová*. Za problematiku však treba pokladať snahu paralelizovať politické presvedčenie, jeho zrod a vývoj s náboženskou vierou, aj keď autor na viacerých miestach zdôrazňuje, že hovorí len za seba. Imitácia katolicizmu bojovným marxizmom bola vopred odsúdená na neúspech, ktorého sme dnes svedkami.

Autor *Fenomenológie a praxe*, preloženej v r. 1968 do češtiny, bol vtedajšími českými a slovenskými filozofmi prijímaný, aj keď dosť opatrne. Jeho filozofická autobiografia, toto pozoruhodné životné ponaučenie, má čo povedať im a ich potomkom aj dnes.

Jozef Sivák

PhDr. Jozef Sivák, CSc.

Filozofický ústav SAV

Klemensova 19

813 64 Bratislava

SR